

Muzeum v přírodě Seiffen

Úvod

Krušnohorské muzeum v přírodě je jako oddělení Muzea hraček v Seiffenu, otevřené v roce 1973, chápáno jako národopisně-historické muzeum, které dokumentuje v různých objektech – domech, dílnách a komplexech budov každodenní život v Krušných horách v 19. a počátku 20. století. První koncepce seiffenského areálu vznikly už v roce 1970. Podnětem se stala v původní podobě dochovaná Preißlerova soutružna s vodním pohonem. Zde byl už v roce 1956 učiněn pokus zpřístupnit stavení a provoz technického zařízení návštěvníkům. Do okolí této památky bylo postupně až do současnosti transferováno celkem 14 objektů a při zachování typické struktury náhorní krušnohorské rozptýlené vsi utvořen stávající komplex. Domy, stodoly, kůlny nebo technická zařízení pocházejí z regionu středního Krušnohoří. Jejich výběr se řídil především aspektem tradičního zpracování a obrábění dřeva, které určovalo zásadním způsobem ekonomické a sociokulturní podmínky rozvoje oblasti. Těžištěm naší muzeální koncepce je krušnohorská výroba hraček, která díky své specifčnosti a koncentraci po více než dvě století vytvářela a určovala identitu celé jedné části Krušných hor.

Obytný dům havíře

Na začátku prohlídky stojí typický obytný dům havířské rodiny. Je to typický příklad malé prosté hrázděny s příkrou šindelem pokrytou sřechou, jaké stávaly nezřídka v blízkosti důlních jam. Obytný prostor je jedna světnice, která zaujímá celou levou polovinu domu. Stojí zde velká kachlová kamna se dvěma kouřovody a baňatým kamnovcem, který sloužil k ohřevu vody. Hřát, vařit a sušit, to byly důležité úlohy tohoto jediného ohniště v celém domě. Na dřevěných tyčích upevněných kolem dokola pece se stále sušilo vlhké pracovní oblečení. Večerní osvětlení loučemi nebo lampami na řepkový olej bylo tak skromné, takže ženy havířů, které si obvykle přivydělávaly spřádáním lnu, mohly tuto činnost vykonávat jen za denního světla. Pracovní den byl silně závislý na denní době. Důležitým zařizovacím předmětem jsou proto nástěnné hodiny. Ty oznamovaly časový rytmus havířských směn. Ložnice se nacházejí v podkroví. Náčiní pro domácnost a nářadí, jako třeba stále potřebný brusný kámen k ostření nástrojů, bylo uloženo v komoře. V malinkém chlívku drželi obvykle kozu („havířskou krávu“). Kozí mléko a maso vylepšovalo jinak velmi jednoduchou kuchyni rodiny.

Obytný dům plavce (voraře)

Plavení dřeva se provozovalo v Krušných horách jen do počátku 19. století. Vlastně to zde až na malé výjimky nebylo stálé povolání, protože dostatečný plavební proud nastal jen dvakrát do roka,

v době zvýšeného stavu vody na jaře a na podzim. K plavení se v těchto několika týdnech přibírali dřevorubci, lesní dělníci, uhlíři a ostatní vesničané, aby se zajistil hladký průběh prací.

V našem obytném domě přebývá vesničan z údolí řeky Freiburger Mulde, který se vedle sezónního plavení dřeva živí dalšími pracemi. V malé komoře se sklípkem jsou uloženy nástroje pro tuto práci. Tento malý domkářský majetek přikrytý šindelem a opatřený dvěma netopýřními vikýři je zděný z kamene. Malá stáj u tohoto domu s ústřední chodbou ukazuje na nepatrné samozásobení. Místnosti ke spánku a zásobárna jsou jako obvykle zařízeny v podkroví.

Soustružna na vodní pohon

Jediný dochovaný originál seiffenské soustružny s vodním pohonem postavil v letech 1758 až 1760 Johann Heinrich Frohs. V roce 1951 byl nejprve prohlášen chráněnou památkou a v roce 1973 komplexně rekonstruován. Objekt sloužil vždy místní výrobě hraček a již více než 100 let v něm přebývá jedinečné řemeslo soustružení profilovaných prstenců. Voda pro pohon vodního kola s horním náhonem se shromažďuje v nádrži za „hrází“ přizpůsobené okolnímu terénu. Voda se sem přivádí zčásti ze zcela bezvýznamného potůčku Seiffenbach. Hlavně je nádrž napájena vodou z náhonu zvaného „Heidengraben“. Toto důmyslné havířské vodní dílo ze 17. století sem do Seeiffenského údolí přivádí tolik potřebnou vláhu pomocí mistrovsky vedeného příkopu přes rozvodí z říčky „Kleine Schweinitz“. Dřevěné vodní kolo o průměru 5,20 m je upevněno na dubové hřideli. V domě se v místnosti k tomu určené vodní síla převádí prostřednictvím hřebenového kola (4 m) s dřevěnými „hřebeny“ na transmisi s lanovým pohonem. Kdysi zde v nízké dílně nad světnicí s kolem pracovaly tři soustruhy, které vyráběly profilované prstence, a čtyři soustruhy na dřevo. Členění oken odpovídá jednotlivým pracovištím. Ta byla ještě kolem roku 1900 často pronajímána jiným výrobcům, kteří zde soustružili nebo soustružili polotovary ke svým výrobkům. Za zapůjčení platili malý obnos a materiál, olej do lamp a nářadí museli přinášet vlastní. K domu patří nemalé hospodářství (2,5 ha), které rovněž využívalo služeb vodní síly. Pomocí transmisí bylo (a je dodnes) možné pohánět další zařízení v domě (máselnici) nebo na dvoře a ve stodole (mlátičku, řezačku na slámu, fukar, šrotovník a olejový lis). Vlastní naturální hospodářství přispívalo významně k zajištění existence. Ve stáji byly většinou krávy, a ve chlévě na dvoře se kolem roku 1900 držely obvykle ovce a prasata.

Vytápěná místnost v přízemku sloužila jako obytná místnost a dílna zároveň. Zde se kolem 1900 odehrával každodenní život sedmičlenné rodiny. V troubě na peci se peklo, vařilo a případně i připravovalo krmení pro dobytek. Na velkém rozkládacím stole se řezbou dokončovaly surové z prstenců nasekané polotovary zvířátek. U něho se přilepovaly součásti, které se nesoustružily, jako uši či ocásky; u stolu se prováděla konečná barevná povrchová úprava. Zvířátka se obvykle nejprve potřela bílým křídlo-klihovým podkladem, na který se pak nanášela klihová barva intenzivně tónovaná práškovými barvami.

Technika soustružení dřevěných profilovaných prstenců

Do mokrého smrkového dřeva vytočí soustružník nejprve drážky a vroubky. Prsty opatrně odměřují a citem odhadují budoucí tvar. Točení prstenců vyžaduje maximální soustředění a dar představitivosti. Postupy se nazývají přípravné a konečné točení. A konečně je tu: uzavřený dřevěný kruh, který ještě stále skrývá své tajemství. S napětím se očekává okamžik rozseknutí. I ten nejzkušenější výrobce spatří až teď výsledek svého snažení – tvar zvířete.

Transformační stanice

15. února 1911 byl v krušnohorském regionu jižně od Freibergu založen Svaz pro elektrifikaci „Überlandstromverband“. Region zahrnoval tehdy i oblasti Seiffenu a Olbernhau. S obrovským úsilím se započalo se zaváděním elektřiny. Současně se stavbou elektrárny byla zřízena vedení vysokého napětí a v jednotlivých obcích transformační stanice s náležitou místní sítí. V pomalu se měnící vesnické struktuře kolem roku 1912/1913 musíme rychle vybudované „trafačky“ chápat jako radikální novum. Jejich úkolem bylo transformovat vysoké napětí nadzemních vedení na obvyklé užitkové napětí 110 a později pak 220 Voltů. K tomuto účelu byly vybrány úzké a vysoké hrázděné stavby, které přejaly typické konstrukční a estetické prvky vesnické architektury. Řady dřevěných elektrických sloupů a vytyčení místního vedení změnilo vzhled vesnice. Na šindelových štítech s prastarými padacími záchody od tohoto okamžiku svítily porcelánové izolátory a přípojky elektrického vedení. Naše muzeální transformační stanice stojí vedle domu hračkáře a vydává svědectví o všech těch zásazích, které v souvislosti s elektrickou energií v následujících desetiletích tolik proměnily strukturu domu a styl života krušnohorských obyvatel.

Dům hračkáře

Typická domkářská usedlost se svou příkrou sedlovou střešou reprezentuje podstatné stavební a zařizovací zvyklosti ve zdejší hřebenové oblasti Krušných hor. Umístění domu na horském svahu se nevyužívalo jen ke zřízení většího sklepa do podzemí terénu za domem (vynikají podmínky pro skladování potravin!). Mnohem důležitější bylo, že zadní východ do svahu umožňoval daleko pohodlnější přístup k hornímu podloží domu. Seno, dřevo na otop nebo třeba malý vozík nebo všelijaké domácí hospodářské nářadí se tak snadno ukládalo na prostornou půdu. Usedlost byla původně součástí rozvolněné sídlištní řady, kde mělo svůj domov i dílny mnoho hračkářů. Do pravé části domu jsme umístili právě jednu takovou z velké části dobře zachovalou seiffenskou hračkářskou dílnu. Hlavním záměrem naší muzejní koncepce bylo dokumentovat všechny změny a novoty v krušnohorském domě, které sem dorazily spolu s elektrifikací. Zvláště zřejmé jsou změny právě ve vybavení dílen. Malá transmise je zde poháněná elektromotorem, který je upevněn na stabilním hrázdění.

Dům košíkáře

Povolání, které demonstrujeme v tomto domku zdomácnělo v této své speciální podobě například v Dörnthalu, Voigtsdorfu ale také v Seiffenu a Rübenau. Jedná se o zvláštnost Krušných hor a dne je to bohužel už řemeslo vymírající, protože je již jen málokdo ovládá. Nejde totiž o známé splétání vrbového proutí, nýbrž používá se zcela jiný materiál, a proto je musíme odlišovat.

Náš výrobce odlupuje pomocí dvouručního nože (poříz) tenké hobliny opatrně tak, aby pokud možno vůbec neporušil vlákna dřeva. Tyto elastické a ohebné hobliny se ještě ohladí a máčejí ještě podle tloušťky 3 až 6 hodin ve vodě. Někdy se tento materiál před ohýbáním a splétáním napařuje v železné peci v dílně. Protože byl dům se střední chodbou postaven hluboko ve svahu, byla tu příležitost pro jeho obyvatele zapustit do terénu za domem malý sklep se valenou klenbou. Byly zde vynikající podmínky pro uchovávání potravin. Jenom množství brambor, které bylo třeba uskladnit bylo pozoruhodné, vezmeme-li v úvahu, že kolem roku 1900 byla průměrná roční spotřeba brambor více než 200 kg na hlavu. Chlév obývala koza nebo ovce. K tomu se k obživě obdělával i kousek země, aby se výnosy, které přinesla výroba košíků ještě trochu doplnily.

Obytný domek lesního dělníka

Rodiny lesních dělníků v Krušných horách vedly v 19. století život plný odříkání. Druh jejich práce je často nutil žít mimo společenství vesnice. Pro některé se objevila zdánlivě výhodná možnost postavit si na panském pozemku vlastní domek. Avšak půjčky k tomu potřebné bylo za drahoty jen těžko možné splácet. Náš domek stával v jedné takové řadové osadě na okraji panského lesa Purschensteinů. Vznikl v době šetření dřevem, nařízeného saským Zemským stavebním řádem. K ochraně dřevěných trámů hrázdění proti vlhkosti se mezi zemí a dřevěným trámovým zřizovala kamenná podezdívka. Uvnitř domu tak vznikl rozdíl v tloušťce, jakási římsa, zdi kolem celého obvodu. Tento prvek se stal vítanou odkládací lavicí pro nejrůznější předměty v domácnosti, nebo i k sezení. Mohutná pec vystupující do obytné světnice je klasicky otápěná z jiné místnosti (černá kuchyně). Po příkrých schodech se jde do podkrovní, kde se nacházejí ložnice oddělené stěnami z prken. Odsud se také dostaneme k suchému p4adacímu záchodu ve štítě domu, který ústí bezprostředně nad hnojištěm. Malá komůrka naproti světnici příkladně demonstruje typickou část domu pro starou generaci, výměnek děda. Vrtání dřevěných vodovodních rour bylo jednou z možností jak si přivydělat. Asi 3m dlouhé rovně rostlé kmeny stromů se provrtávají průměrem 12 až 18 cm. Takové dřevěné vodovodní roury vydržely podle kvality vody obvykle několik desítek let a přiváděly vodu od domácí studny k neckám.

Kolářství

Při obnově bývalého obytného domku koláře z oblasti zvané. Seiffener Grund nám neocenitelným

pomocníkem byla fotografie z roku 1910. Zejména při rekonstrukci hrázdění a detailů zdobeného štítu. Při zkoumání stavby se objevilo nádherné dekorativní zdobení velké kuchyně o sedmi oknech. Bylo nutno vyrobit několik šablon úplně znova, aby bylo možné doplnit vzory a lemování. Nápadné je rozdělení světnice na dvě části, protože ho není docíleno stěnou, nýbrž různým mobiliářem, který podtrhuje různé funkce jednotlivých částí. Vpředu se vařilo a jedlo a probíhaly každodenní činnosti, zatímco zadní „parádní“ kout byl vyhrazen nedělím a svátků nebo vzácným návštěvám. Kompletní dílna, kterou jsme získali jako dědický dar, představuje svým vybavením standard přelomu století. V přistavěné kůlně stojí vodorovná pásová pila se setrvačником a ruční klikou. K ní jsou pomocí hnacího lana připojeny v dílně dva malé stroje. Vedle výroby vozů, saní a zemědělského nářadí prováděl truhlář zejména rozličné opravy.

Vesnická hasičská zbrojnice

Nevelká, ale nápadná svými proporcemi a barevností patří zbrojnice „dům na stříkačku“ od konce 18. století k charakteristickému vzhledu mnoha krušnohorských obcí. Nařízena byla taková budova poprvé v obsáhlém saském vesnickém požárním řádu z roku 1775. Za účelem „úschovy velkého hasicího přístroje“ měla být na centrálním místě a po dohodě se sousedními obcemi postavena „speciální stodola“. Hlavním exemplářem zde uložené hasičské techniky je ruční tlaková stříkačka tažená koňmi z roku 1913, pocházející z obce Großrückerswalde. Hasičská činnost zahrnovala tři hlavní oblasti: preventivní stavební nařízení a pravidla chování, organizaci hasičské činnosti a požární pojišťovnictví.

Obytný dům se stájí

Náš obytný dům se stájí, budova stodoly i ostatní areál dvora jsou příkladem maloroľnického hospodářství na hřebenech Krušných hor. Užiténá plocha bývala málokdy větší než 2-3 ha, z dobytka drželi většinou krávy, prasata, králíky a drůbež. Pro vlastní obživu bylo samozřejmé pěstování zeleniny, bylinek a několika ovocných stromů a bobulovin. Průjezdná stodola, rozdělená na tři zóny, s pěchovanou hlínou na zemi, netypickou pro Krušné hory, sloužila ke skladování plodin a nářadí. Mlátička je poháněna rumpálem, postaveným uprostřed dvora. Do pohybu ho uváděly zapřažené krávy.

V jedné z místností horního patra demonstrujeme jednu z vedlejších činností, výrobu jednoduchých hraček, kterou se v zimním období zemědělci nezdídka zabývali. Chtěli si tak poněkud vylepšit svou situaci, neboť malé hospodářství přinášelo nevelké výnosy; v dílně najdete řezbářskou i hoblovací stolicí, ale také bezpočet materiálu a náhradních součástek na opravy. Opravy zemědělského nářadí, nenáročné sedlářské a ševcovské práce nebo ostření nástrojů si prováděli hospodáři sami. Podle vybavení na půdě se můžeme domnívat, že jednou z možností přivýděľku bylo i jednoduché provaznictví.

Pila s vodním pohonem

Stavebnictví a různá drobná vesnická řemesla i v Krušných horách odebírala už velmi záhy řezivo na pilách („mlýny na dřevo“). Naše pila ukazuje typické rozčlenění takových zařízení na dvě části. Nahoře vstoupíme do samotné pily, umístěné ve hrázděné nástavbě pobité prkny. Zde se nacházejí tři různé pily. Pod tím je suterén, vystavěný z kamenného zdiva, tzv., „katr“, kde je kromě zařízení pohonu také prostor na shromažďování pilin. V přístavba na okapní straně je uloženo vodní kolo s horním náhonem o průměru 4 m. V prodloužení této kůlny s kolem je zabudován tzv.

Fuchsschwanz – liščí ocas“. Tato pila, typická zejména pro zdejší hračkářskou oblast, slouží k rozřezávání především krátkých a velmi silných kmenů listnáčů nebo tropických dřevin, které se pak dále zpracovávají na kotoučové pile. Tyto mechanické „liščí ocasy“ stávaly koncem 19. století obvykle venku nebo se umisťovaly do přístaveb.

Hnací a řídicí mechanismy pro pilu a rámovku („katr“) jsou umístěny v suterénu. Síla vodního kola se zde přenáší čelním soukolím na hlavní transmisi. Ploché kožené hnací řemeny na dřevěných řemenicích točivý pohyb na sámovací pilu a dopředu na výstředníkový pohon katru. Tam se točivý pohyb mění ve vertikální lineární sílu pilového listu a impulsy pro posun dřeva. Na pile s tímto vybavením pracovaly zpravidla 2 – 3 osoby.

Uhlířství

Díky úbytku saských zásob dřeva se po roce 1880 směly provozovat je kontrolovatelné milíře. Směly být jen na tradičních místech, kde se dřevěné uhlí vyrábělo nezřídka už desetiletí a byly pod dohledem lesních úřadů. Takové milíře existovaly např. v Ansprungu, při vjezdu do vsi Rübenu, v údolí potoka Haselbachu nebo v Scheitwaldu u Pfaffrody. Krušnohorské milíře obsáhly kolem 50 – 70 m³, které pak vydaly asi 14 m³ dřevěného uhlí. Toto množství se vešlo na dva koňmi tažené uhelné vozy. Náš muzejní projekt se zaměřil na objekt v Ansprungu z doby přelomu století. Nenáročná chatrč sloužila v sezóně uhlíři k bydlení. Složitý proces uhelnatění musel být po dobu 6 až 10 dní trvale, tedy i v noci, pod dohledem. Správný postup uhelnatění ukazovaly tenké obláčky páry. Avšak modrý kouř byl znamením, že je nebezpečí vznícení dřeva. Dřevěné uhlí z našeho milíře sloužilo zejména kovárnám a regionálním kovopodnikům až po Chemnitz a Drážďany. Ani vlastní spotřeba vesnických domácností nebyla zanedbatelná, vzpomeňme si např. na žehličky vyhřívané dřevěným uhlím.

Dům jednoho z výrobců hraček

Po prozkoumání trámů bylo hrázdění vnější stěny při muzejní rekonstrukci znovu postaveno a stojí na podezdívce. Od černé kuchyně se po malých lehce točitých schodech dostaneme do sklepa. Sláma (došky) jako střešní krytina byla před rokem 1900 v Krušných horách velmi rozšířená.

Ačkoliv rozsáhlý vesnický požární řád z 18. února 1775 zamýšlel „měkké“ krytiny (např. slámu) zcela zakázat, nepodařilo toto opatření zcela prosadit až do 20. století. Střecha se vázala z dlouhé slámy ozimého žita, která se ve snopcích připevňovala na střešní latě. O potřebnou pevnost se postaraly ručně kované háky na střešním plášti. Ve 20-tých letech patřila došková střecha v hřebenové oblasti Krušných hor ke zcela normálnímu jevu, „jmenovitě ve vsích až do výšky kolem 700 m“.

Obytný dvojdomek

Téměř symetricky vystavěná budova dostala svou nynější podobu pravděpodobně kolem roku 1870. Naše koncepce zachovává tento původní charakter dvojdomku. Indicie pro to jsme našli v krovu, v podlaze středové chodby a ve dvojici komínů. Nálezy na trámův dokládají, že do podkroví odděleného překrývaným bedněním vedly dvoje domovní schody a byly rozdělené středovou zdí. Odtud se nakonec šlo po obojích půdních schodištích na půdy. Ložnice v prostoru pod střechou byly rozčleněny stěnami z prken. V tomto podkrovním prostoru jsou také znatelné bednění toalety.

Střecha byla při rekonstrukci pokryta řezaným šindelem.

Řemeslně i esteticky působivě jsou provedeny obě valby. Oba štíty jsou bohatě zdobeny podle vzoru posledních dochovaných šindelů, které zjevně pocházejí z přelomu století.

Naše muzejní koncepce předpokládá, že v obou polovinách domu budou představeny rodiny s typickou krušnohorskou „domáckou“ výrobou. V jedné výroba krabiček z dřevěných loubků a ve druhé figurek z papírové masy.